

Hanneloor staat met het vleesmes naast de tafel en kijkt naar haar echtgenoot. ‘Of snij jij liever de kalkoen aan, Max?’

‘Nee, lief, jij bent de expert. Ik doe de wijn wel.’

‘Heb je hem wel eerst af laten koelen?’ vraagt Isolde, terwijl ze naar de kalkoen kijkt. ‘Dat is beter voor de smaak.’

‘Ja, heb ik.’ Verbaasd kijkt Hanneloor naar haar zus, Isolde had vroeger altijd een hekel aan koken. ‘Hoe weet jij dat eigenlijk?’

‘O, ik had een paar jaar geleden een Amerikaanse minnaar. Die was nogal van de *turkey* en de Thanksgiving.’

‘O. Aha.’

‘Verder geen interessante man, hoor,’ voegt Isolde eraan toe. Ze knikt naar het vlees. ‘Ziet er goed uit, Loor.’

‘Dank je.’ Hanneloor zet het lemmet in de dij van de gebraden kalkoen, ze voelt hoe Max aandachtig kijkt. Zijn kalkoen. Voorzichtig haalt ze het grote Japanse mes een stukje omhoog en bekijkt het lemmet. Hun ogen ontmoeten elkaar. Hij glimlacht, knikt: perfect, het vlees niet te droog, niet te nat, net echt. ‘Dat hebben we mooi gedaan.’

Op de achtergrond zingen de Wiener Sängerknaben hun plechtige ‘O Tannenbaum’. Even flitst de *infinity pool* van de geannuleerde villa op Bali door haar hoofd; wie zit daar nu aan het Bintang-bier? Dan draait ze resoluut met een vleesvork de poot van zich af.

‘Maakt het veel uit hoe je die kalkoen snijdt?’ vraagt Puck.

‘Ja, kind,’ antwoordt haar tante Isolde nog voor Hanneloor kan antwoorden. ‘Maar je moeder is zo te zien aardig bedreven.’ Isolde heeft het roodgrijze haar opgestoken, in haar lange zwarte zijden jurk ziet ze eruit of ze naar een première gaat. Het uiterlijk van de vrouw zoals ze haar kennen van de televisie. Een mooie vrouw, nog steeds.

‘Dat snijden heb ik van vader geleerd, vroeger,’ zegt Hanneloor.

Moeiteloos haalt ze de poot van het gevogelte, legt hem op een apart bord.

‘Van hém?’ Isoldes stem schiet hoog uit. ‘O ja?’

Hanneloor plaatst het mes schuin op de borst. Ze richt haar ogen op haar oudere zus. ‘Ja, hij was er dol op. Herinner je je dat niet? We aten het elk jaar, op eerste kerstdag. Typisch eigenlijk, het is helemaal geen Nederlandse of Duitse traditie.’

‘O, toen,’ antwoordt Isolde bits. ‘Toen woonde ik al eeuwen niet meer bij jullie.’ Ze draait haar hoofd weg en neemt de laatste slok witte wijn uit haar glas. ‘Daarbij was hij niet mijn vader, maar mijn stiefvader. Verbaast me niks dat die man zo bedreven was met messen.’

‘Isolde...’ Hanneloor rolt met haar ogen.

Puck verstijft in haar stoel. De lang gemiste excentrieke tante doet het thuis beduidend minder leuk dan op de tv.

‘O, sorry,’ glimlacht de tante.

Max knipoogt naar Hanneloor, hij pakt een van de grote wijnglazen voor bij het hoofdgerecht, walst de wijn nog een keer rond in de decanteerkan en ruikt aan de karaf.

Hij glimlacht naar zijn schoonzus. ‘Zo, Isolde, hou je van een goede pinot noir? Want vanavond hebben we een hele mooie uit de Bourgogne.’

Met een klokkend geluid schenkt hij de wijn in. Hij pakt het glas bij de steel, draait het rond en overhandigt het dan aan Isolde. ‘Ruik maar. Heel zacht en soepel.’

Terwijl Isolde het glas gehoorzaam naar haar neus brengt, grijnst hij even naar Hanneloor.

Lieve Max, hij zal de kreukels gladstrijken.

Na moeders begrafenis was er kortstondig contact geweest. Isolde had gevist: ‘Wat doen jullie met kerst, nodig je familie uit?’ Eerst dacht Hanneloor dat ze het verkeerd begreep: wilde zij komen, Isolde? In een opwelling van zusterliefde en betere oude tijden, had ze het er uitgeflapt. ‘Isolde, kom je eerste kerstdag bij ons eten?’

Max was verbluft toen hij het hoorde. ‘Je hebt haar uitgenodigd voor k erst? Waarom niet eerst gewoon een keer samen koffiedrinken?!’

‘Ik hou niet van halve maatregelen. Dan ziet ze tenminste dat het menens is. Kerstmis is het ultieme familiefeest. Max, jij was degene die me aanspoorde om na vijftien jaar de banden weer aan te halen.’

‘Ja, schat.’ Meewarig had hij gegrinnikt. ‘Maar een kerstdiner? Loor, wat doe je ons aan?’

Puck kijkt van haar vader naar haar tante. ‘Mag ik ook een beetje wijn proberen, pap? Een bodempje maar, hoor.’

‘Tuurlijk, schat.’ Max pakt een glas en schenkt een beetje in. ‘Dadelijk eerlijk zeggen wat je ervan vindt.’

Hanneloor klemt een plakje roze vlees tussen de vleesvork en het mes. ‘Isolde, mag ik jou als eerste opscheppen?’

‘Graag.’

Hanneloor knipoogt naar Max. Vanochtend in bed had ze het plotseling benauwd gekregen. ‘O, Max, wat stom! We hebben kalkoen! Wat als mijn zus na al die tijd nou vegetariër is geworden? Dan hebben we een probleem.’

Hij had gegrinnikt. ‘Ik denk dat Isoldes aanwezigheid hier vanavond sowieso een probleem is.’

‘Hè, Max, kom, ik wil het gewoon proberen.’ Ze had hem een zacht duwtje gegeven. ‘Maar dat vlees, wat doen we als ze het niet eet?’

‘Broodje Nutella?’ opperde hij.

‘Max, kom, dat is niet grappig.’

Toen had hij haar naar zich toe getrokken. ‘Maak je geen zorgen, schat. Het komt goed. Ze eet wel vlees, na de begrafenis heb ik een broodje kip voor haar gehaald.’

‘Echt?’

‘Tuurlijk, ik denk toch aan die dingen?’

‘Niet waar, jij denkt nooit aan die dingen.’

‘Maar deze maand wel, schat. Heb je niet gemerkt dat ik jouw stille kracht ben?’

Haar voet schopte tegen zijn harige kuit. ‘Laat dat “stille” maar weg.’

‘Weet je, Isolde,’ zegt Max, ‘het is aan Puck te danken dat we hier vanavond kalkoen eten. Het was haar verzoek.’

‘O ja? Hoe dat zo?’

‘Dat leek me weleens aardig,’ antwoordt Puck. ‘Wij zijn met kerst bijna altijd op een of ander tropisch eiland: dertig graden, vis op de

barbecue, een plastic kerstboom onder de brandende zon. Hartstikke leuk, maar het voelt natuurlijk niet als Kerstmis. Vroeger kwamen we altijd hier bij oma en opa; dan sneed opa de kalkoen aan en...' Puck bijt op haar lip. O, hoe stom, nu heeft zij het gesprek weer richting mijnen-veld gedirigeerd. 'Nou ja... gewoon een keer, net als... vroeger.'

Isolde haalt diep adem en neemt een grote slok van haar rode wijn. 'Ik ben niet zo traditioneel ingesteld.'

'Wij vonden het in elk geval een goed idee van Puck,' zegt Hanneloor met een glimlach. Ze legt het vlees op Max' bord. 'Puck, wil jij de cranberrysaus en de haricots verts opscheppen?'

'Natuurlijk.'

Isolde neemt opnieuw een slok. Hanneloor staat nog naast de tafel, maar Isoldes glas is al halfleeg.

Hanneloor strijkt met haar hand over haar rode jurk van kasjmier; die heeft ze speciaal voor deze kerst aangeschaft. Haar halflange haar, net opnieuw geblondeerd, donkerblond, heeft ze vanavond opgestoken.

'Chic, hoor,' vond Max vanavond tijdens het aankleden.

'Is het geen tijd dat ik mijn haar grijs laat? Krijg ik geen ouwe kop, juist door die verf?'

'Ouwe kop? Jij?' vroeg hij verbouwereerd terwijl hij haar tegen zich aan trok. 'Mens, je bent prachtig!'

Dat was natuurlijk niet waar, al leek Max er volledig in te geloven. Prachtig, dat was Max zelf met zijn bos dik grijs krullend haar. Puck en haar vriendinnen, of de appetijtelijke jonge honden op de redactie van haar krant, die haar met u aanspraken.

Isolde heft haar glas en schraapt haar keel. 'Lieve Hanneloor, Max en Puck, mag ik jullie nog een keer danken voor jullie gastvrijheid? We weten allemaal dat we de afgelopen jaren niet bepaald de deur bij elkaar hebben platgelopen, dus ik vind het...' Ze slikt even. '... Ik vind het heel fijn, deze toenadering. Werkelijk.'

'Wij ook, zus.' Hanneloor glimlacht ongemakkelijk bij deze onverwachte openhartigheid, zo kent ze Isolde niet. Zacht klinken hun glazen tegen elkaar.

'Opdat we deze keer de juiste modus vinden om met elkaar verder

te gaan,' zegt Hanneloor. 'Ik heb er een goed gevoel over.' Dat laatste is eerder wens dan waarheid, maar het klinkt mooi.

Isolde glimlacht meewarig. 'Zo brengt moeders dood toch nog iets goeds.'

Zijn Isoldes ogen nu werkelijk vochtig? Of komt het door de drank?

'Ik heb je gemist, weet je,' zegt Isolde dan.

Hanneloor slikt; straks houdt zij het ook niet droog. 'Zus, dat is wederzijds. We vinden het fijn dat je er vanavond bij bent.'

Glimlachjes over de tafel. Zoveel jaren van stilte, zoveel te zeggen, waar te beginnen?

Hanneloor ademt diep in, wrijft in haar ogen. Ze pakt haar bestek op en richt zich tot Isolde.

Als je vluchtig kijkt, is haar zus exact het chique oude meisje dat ze allemaal kennen uit de bladen. Misschien maar beter beginnen met luchtige onderwerpen, niet meteen de diepte in. 'Schilder je veel op het moment?'

Isolde snijdt voorzichtig een stukje kalkoen af. 'Nou, weinig, helaas. Ik heb al een paar maanden geen behoorlijk werk meer gemaakt.'

'O? Wat jammer. Waarom niet?'

Isolde knippert met haar ogen. 'Wie zal het zeggen? Er komt niks fatsoenlijks op het doek. Schetsen, dat is het enige wat ik nog doe.'

Hanneloor bestudeert haar zus: eyeliner, lipstick, foundation verdoezelt de kreukels, je schat haar eerder zestig dan zeventig. Maar ze zit wel wat ineengedoken aan tafel, de ogen onrustig. 'Je was natuurlijk ook ziek laatst,' zegt Hanneloor. 'Ben je al weer helemaal genezen van die griep?'

'Griep, ik?' Isolde kijkt verbaasd op.

'Ja, vorige week, toen je belde. Daar had de huisarts je antibiotica voor gegeven, ik zei je nog dat ik dat zo vreemd vond.'

Daarna had ze bij Max geïnformeerd, tenslotte was die arts. Ook hij vond het merkwaardig: 'Misschien had ze er een bacteriële infectie bij? Zei ze daar niks over?'

'Je was toch ziek vorige week?' vraagt Hanneloor opnieuw aan haar zus.

'Nee, hoor,' antwoordt Isolde. 'Ik ben nooit ziek.' Ze neemt een slok van haar wijn.

Max' ogen ontmoeten de hare, ook hij kijkt niet-begrijpend. 'Isolde, je...'

'Was moeder vorig jaar bij jullie tijdens kerst?' vraagt Isolde dan.

'Ja, maar...'

'Ik ben zelf ook nog wel even bij haar langs geweest, hoor,' vervolgt ze. 'Op tweede kerstdag. En jullie?'

'Ze was hier,' antwoordt Hanneloor onwillig. Moet ze doorgaan over die griep? Misschien zo meteen weer proberen. 'We hebben haar eerste kerstdag 's morgens opgehaald.'

Max had haar moeiteloos de auto in getild. Toen hij haar hier binnendroeg, huilde moeder een beetje. 'Ze leek te begrijpen dat ze weer op de Plantage Middenlaan was,' vervolgt Hanneloor. 'Ik ben achteraf blij dat we het gedaan hebben.'

Aan het eind van de dag was moeder steeds verwarder geworden. 'Wo sind Cees und Katja?'

Daar was geen woord Nederlands meer bij, de demente medebewoners in het tehuis meden haar. 'Moffin!'

Puck kijkt naar haar moeder. 'Nu heeft oma vast rust en is ze weer bij opa.'

Even is het stil.

'En, lieve Puck, welke opa mag dat dan zijn?' vraagt Isolde langzaam. De z van 'zijn' heeft een alcoholisch sleepje. 'Nou, welke opa?' vraagt Isolde opnieuw.

Haar elleboog glipt van de tafel.

Puck staart naar haar tante, kijkt dan naar Max en Hanneloor. Haar wangen zijn rood. 'Eh... o ja... voor mij is dat opa Julius, zo noemde ik hem vroeger. Maar ik bedoel natuurlijk allebei haar echtgenoten. Ik weet wel dat opa oma's tweede man was, dat hij niet de echte vader is van mama en u, maar...'

'Nee, hij was zeker niet onze echte vader,' antwoordt Isolde. 'Dank je de koekoek.'

'Isolde,' verzucht Hanneloor. 'Puck bedoelt er niks mee.'

Ze kijkt van haar dochter naar haar zus en aarzelt. 'Puck... ik heb je ooit verteld dat Isolde en opa vroeger veel ruziemaakten. Eerlijk gezegd was je grootvader niet altijd redelijk tegen haar.'

Dan wendt Hanneloor zich tot Isolde. ‘Ik snap dat het moeilijk is, maar hij was wel een liefhebbende opa voor Puck. En een goede vader voor mij.’

Isolde glimlacht en heft proostend haar glas op. ‘Excuses, Puck. In de hemel hebben ze vast een prachtige oplossing voor hertrouwde weduwes.’ Kort haalt ze haar neus op. ‘Al weet je natuurlijk nooit voor wie Petrus zijn poorten opent.’ Dan richt ze zich tot Max. ‘Mag ik nog een beetje van die zalige wijn, schat?’

Hanneloor schopt Max zachtjes onder de tafel.

Max’ ogen glijden van haar naar de wijnkaraf. ‘Isolde, ik heb ook een paar heerlijke sapjes, wil je daar wat van? Die...’

‘Nee, hoor, lieverd, kom maar door met die wijn.’

Met een charmante glimlach schenkt Max een zuinig bodempje in Isolde’s glas. ‘Zo. En nu moet ik even de karaf bijvullen, dan komt de wijn beter tot zijn recht. Schenk ik je dadelijk weer bij.’

Max geeft Hanneloor een knipoog en loopt naar de keuken.

Ze glimlacht. Max gaat de boel aanlengen, natuurlijk.

Isolde richt zich weer tot haar nichtje. ‘Lieve Puckie, je oma’s eerste man was natuurlijk Cees, mijn vader. Hij was haar grote liefde.’ Opnieuw leegt Isolde haar glas. ‘Het was liefde met Cees. En daarna was het op. Op. Opperdepop. Kijk, net als mijn glas. Zo gaan die dingen. Ben jij al verliefd geweest?’

Pucks wangen worden rood. ‘Nou, ik...’

‘Zullen we over iets anders praten?’ komt Hanneloor tussenbeide. ‘Isolde, vertel eens: ben je nog steeds zo tevreden op de Prinsengracht? Het is ook zo’n fijn plekje en...’

Maar Isolde luistert niet. ‘Nou, Puck, je hoeft het niet te vertellen, hoor. Maar één waarschuwing: als je verliefd wordt, geef dan nooit al je liefde in één keer. Dat heb ik wel gedaan, heel onbesuisd en bijzonder dom. Daarna had ik niks meer over, alleen nog maar liflafjes.’ Ze grijnst. ‘Mijn hele leven: kliekjesdag.’ Ze trekt de karaf met de aangelengde wijn naar zich toe en schenkt zichzelf bij.

Puck staart naar haar tante. ‘O...’

‘Weet je, Puck... jouw oma was net als ik. Dat hele tweede huwelijk met jouw opa was natuurlijk een ontsnapping.’ Isolde glimlacht. ‘Oeps,

nu praat ik toch over die tweede man. Maar leuk was ie niet, hoor.' Ze neemt behoedzaam een hapje van haar haricots verts. Ze kauwt de boontjes als een konijn voor in haar mond, alsof ze verwacht elk moment op een steentje te bijten.

'Isolde,' interrumpeert Hanneloor opnieuw. 'Laten we het een andere keer over stiefvader hebben.' Ze reikt over de tafel en raakt Isoldes hand aan. 'Vanavond gaat het om ons, hier. Niet om hem.'

Lichamelijke contact met haar zus is als een nagel over een krijtbord. Maar Hanneloor dwingt zichzelf haar hand niet terug te trekken. 'Kom, een ander onderwerp.'

Isolde slikt de boontjes door. 'O ja, wat jij wilt, mij maakt het niks uit. Het is allemaal zo lang geleden. Spijt, terugkijken, ik doe het allemaal niet. Nooit gedaan ook.'

Zelfs Puck werpt een ongelovige blik in de richting van haar tante.

'Puck, wat vind je van de wijn?' vraagt Max dan maar.

'Ik... Ik moet eraan wennen, denk ik. Beetje zuur, bitter.'

'Zuur en bitter!' roept Isolde met een glimlach. 'Zoals het laatste avondmaal dus: ongezuurd brood, bitter lijden, bloed van Christus, hoe toepasselijk.' Ze kijkt naar het restje wijn in haar glas en laat het rondgaan. 'Al valt er hier niet meer veel te vergieten en vergeven. Mijn bloed is bijna op.' Ze zet het glas aan haar lippen.

Hanneloor slikt. Misschien moet ze het nu zelf ook maar op een slempen zetten. Natuurlijk had Max gelijk. Koffie, schat, de volgende keer drink ik met Isolde alleen maar koffie.

Hoe de avond nog te redden?

'Ik hoorde dat het morgen misschien gaat sneeuwen,' hoort ze zichzelf dan zeggen. 'Krijgen we weer eens een witte kerst.'

Het weer, o, Hanneloor, hoe briljant.

Max glimlacht meewarig. 'Ja, en er is een aardig pak voorspeld ook.'

Plotseling reikt Isolde over de tafel, ze legt haar vinger op Hanneloors hand. 'Wat heb je eigenlijk met de troep van moeder gedaan?'

Ongemakkelijk kijkt Hanneloor naar Isoldes hand. 'O, die hebben Max en ik samen opgeruimd. Had... je mee willen helpen?'

'O, nee! Ik hou niet van oude spullen. Ik ben alleen benieuwd naar die brieven.'

‘Welke brieven? We hebben nog niet alles goed bekeken.’

‘Die tussen moeder en vader, natuurlijk. Vind je het niet romantisch dat ze elkaar nog schreven toen ze al getrouwd waren?’

‘Wie?’

‘Moeder en vader! Onze echte vader, natuurlijk. Ze woonden in hetzelfde huis, sliepen in hetzelfde bed, en toch schreven ze elkaar. Is het niet geweldig?’

Ongelovig kijkt Hanneloor haar aan.

‘Kijk maar naar de plaats en data in de brieven.’

‘Maar moeders oude brieven kan ik niet lezen, die zijn in dat onmogelijke Duitse handschrift.’

‘Sütterlin.’

‘Sütterlin?’

‘Zo heet die schrijfwijze. Later verbood Hitler het, in geen enkel bezet land begrepen de mensen het. Maar Katja en ik lazen het wel; moeder had het ons geleerd. En vader las het uiteraard ook, na al die jaren in Duitsland. Het kostte moeder grote moeite het af te leren, daarom maakte ze daarna van die wonderlijke blokletters. Weet je nog? Die hanenpoten?’

Hanneloor knikt vaag. Ze heeft geen zin om door te vragen. Morgen, of overmorgen, gaat ze er zelf wel naar kijken. Ze prikt een stukje kalcoen aan haar vork.

Puck en Max praten over de balletvoorstelling morgen, het diner morgenavond bij Max’ zus.

Hanneloor houdt zich afzijdig. Bestek tikt tegen het porselein, de Sängerknaben gaan verder met hun trage *Weihnachtslieder*, op deze avond die zich eindeloos oprekt. *Gegrüsst seist du, Maria*.

Met een ruk staat ze op, ze loopt naar de muziekinstallatie. ‘Het spijt me mensen, ik word gek van deze jongens. Even wat actievoers. Puck, Max, verzoeknummers?’ Ze glimlacht. ‘Geen “Rudolph the Red Nosed Reindeer” alsjeblieft.’

‘Katja!’ roept Isolde dan uit. ‘Katja. Die kon dit lied pas mooi zingen.’

Hanneloor blijft stokstijf staan, het bloed suist in haar oren. ‘Katja...’ Ze draait zich naar Isolde. ‘Ik herinner me ook dat ze zo’n mooie stem had. Zong... zij dit, *gegrüsst seist du*?’

‘Ja, natuurlijk.’

Natuurlijk?

‘Kat was een geweldige sopraan, ze had zo naar het conservatorium gekund.’ Isolde antwoordt op een toon alsof dit dagelijkse gespreksstof is. Maar ze zwijgt al vijftig jaar over haar gestorven tweelingzus.

‘Maar jij kon toch ook goed zingen?’

‘Nee, hoor. Dat stond in geen enkel vergelijk.’

Hanneloors hart bonst in haar keel, zoveel vragen, ook moeder had weinig over haar willen spreken, te pijnlijk allemaal. ‘Hoe... hoe was Katja eigenlijk? Ik herinner me haar zo slecht, ik was nog zo klein toen ze stierf en...’

Isolde staart voor zich uit. ‘Katja was een meisje van het platteland, ze hoorde hier niet.’

‘Wat... bedoel je daarmee?’

‘Gewoon, net zoals ik het zeg. Ik zal het mezelf nooit vergeven dat zij hier was.’

Hanneloor onderdrukt de neiging haar zus met open mond aan te gapen. Ze staart naar Max; ook hij kijkt stomverbaasd.

‘Maar... waarom moet jij je daar schuldig over voelen? Jullie gingen toch gewoon met moeder en onze stiefvader mee? Zij verhuisden naar Amsterdam, jullie volgden.’

Hanneloor was tijdens die verhuizing vanuit de Peel zelf nog maar een jaar geweest.

‘Kat en ik waren al bijna twintig, Loor, we waren volwassen genoeg. Het lag aan mij dat Katja niet in het dorp kon blijven.’

‘Sorry... ik begrijp het niet.’

‘Natuurlijk wel. Gewoon, die hele nare... geschiedenis, met Kat en mij, vader, moeder.’

Hanneloors mond valt open.

Als kind was Hanneloor verschrikkelijk trots; de halve Plantagebuurt was verliefd op de knappe tweeling. ‘O, zijn dat jouw zussen!’ Als ze aan de armen van Katja en Isolde door het Sarphatipark zwierde, voelde ze zich de prinses van het park.

Hun moeder werkte in de huisartsenpraktijk van hun vader. Isolde

fladderde uit, Katja deed het huishouden. Zij was als een moeder; ze verstelde Hanneloors kleren, plakte pleisters op haar kapotte knieën en troostte haar als ze eng gedroomd had. Dan zong ze Duitse liedjes, over de dansende *Bi-ba-butzemann* en alles waar Hanneloor om vroeg. Maar die liedjes waren alleen voor thuis, nooit voor buiten op straat. ‘De mensen vinden het niet fijn als je Duits praat, Loortje.’

Tot de dag voor Hanneloors zesde verjaardag. Met een tas vol ballonnen en slingers was Katja beknelde geraakt tussen twee trams die elkaar kruisten; de 9 die de stad in reed, de andere 9 de stad uit. Die dag veranderde de wereld.

Twee maanden na Katja’s dood verliet Isolde officieel het ouderlijk huis. Haar bezoeken werden sporadisch en liepen meestal uit op bonje met vader. Er kwam een assistente in de dokterspraktijk en haar moeder werd haar moeder.

Vanwege de ruzies met vader gingen moeder en zij bij Isolde op bezoek, in dat gekke huis aan de Ceintuurbaan waar alle muren de kleuren van de hemel hadden, beschilderd met zwevende heiligen en vliegtuigjes.

‘Ja, die hele geschiedenis met vader en mij,’ zegt Isolde tegen Hanneloor. ‘Dat hebben we toch allemaal besproken? Weet je nog, toen in de trein terug van Florence naar Amsterdam. Toen heb ik je alles uitgelegd.’

‘Toen?!’ Dat reisje is bijna veertig jaar geleden. ‘Maar Isolde... toen heb je juist niks gezegd. Dat zou je doen, maar toen kwamen er allemaal mensen de coupé in. Later wilde je niet meer praten.’

‘Onzin. Ik heb je toen alles verteld.’

Hanneloor voelt de brandende blikken van Max en Puck, die laatste heeft geen idee waar dit over gaat. ‘Vertel het me dan nog een keer... Misschien was ik te jong toen om het te begrijpen.’

‘Nee, nee...’

Hanneloor was zestien geweest, net zo oud als Puck nu. Isolde was drieëndertig.

Isoldes uitnodiging kwam voor Hanneloor volledig uit de lucht val-

len. ‘Loor, ik heb twee werken verkocht, vierduizend gulden! En dat wil ik met jou vieren. Al mijn halve leven wil ik naar Florence, ga je mee?’

Hanneloor was vereerd. ‘Maar waarom ik?’ Isolde had een enorme vriendenkring.

‘Sommige dingen doe je alleen met je zus. Al jarenlang droom ik ervan met jou door die stad te wandelen – het Uffizi, schilderijen, paleizen, de Duomo, lijkt het je niet geweldig?’

De treinrit duurde een dag en een nacht. In de koffers hun mooiste zomerjurken, want het was juni. ’s Ochtends schoot het Italiaanse landschap aan hen voorbij: bergen, dalen, landhuizen. ‘Ooit droomde ik ervan om naar Dresden te gaan,’ had Isolde gemijmerd, ‘maar dat hebben ze in het laatste jaar van de oorlog natuurlijk kapotgegooid. Iemand vertelde me ooit dat Dresden het Florence aan de Elbe was. Dus daarom wil ik nu naar die stad. Met jou.’

Maar Florence bleek onverwacht koud; de regen viel met bakken uit de lucht. Isolde maakte ruzie met de pensioneegenaresses, met de suppoosten, met de Italianen die hen nafloten. Met iedereen, behalve Hanneloor.

De terugreis was een nachtrit. Isolde schoof haar treinbed niet uit, kaarsrecht bleef ze op haar stoel zitten. Hanneloor durfde niet te slapen; Isolde zou uitstappen, ergens in Italië of Zwitserland, en nooit meer terugkomen.

Uiteindelijk viel ze toch in slaap. In Duitsland werd ze wakker.

Meteen keek ze naar Isoldes plek, opgelucht haalde ze adem: Isolde was er nog. Om daarna meteen te schrikken, want Isoldes gezicht was nat van de tranen. Met opgezwollen ogen staarde ze uit het raam. Buiten werden hoge betonskeletten uit de grond gestampt, een enorme hijskraan draaide rond.

‘Er zijn dingen die je moet weten over onze familie, Loortje,’ zei ze toen plompverloren. ‘Florence, dat moest een nieuw begin zijn.’ Ze keek naar buiten en lachte schamper. ‘Maar blijkbaar zijn we veroordeeld tot dit kapotte land.’

Daarna zweeg ze, ze veegde haar neus af aan haar mouw.

Hanneloor was verward. ‘Wat is er, Isi?! Ik snap het niet, wat wil je me vertellen?’

De trein remde af. Isolde staaarde naar de bouwputten.

‘Welke stad is dit eigenlijk?’ mompelde Isolde. ‘Gek, hè, dat wij half-Duits zijn.’

Langzaam denderden ze het station binnen. Frankfurt am Main.

‘Dat half-Duitse vergeet ik liever,’ antwoordde Hanneloor haastig. Ze had net haar eerste vriendje: Seth, hij was Joods, net als Max. ‘Op school hebben ze gelukkig altijd mijn verhaal geloofd over dat moeder een Limburgse was, anders hadden ze me verrot gepest.’ Dat Duitse bloed veroorzaakte al genoeg innerlijke strijd. ‘Kom, Isi, wat wil je me nou vertellen? Straks komen er mensen in onze coupé; er staan veel mensen op het perron.’

Piepend kwamen de ijzeren wielen tot stilstand.

‘Dus jij schaamt je voor moeder?’ vroeg Isolde.

‘Nee, niet voor moeder,’ antwoordde Hanneloor snel. ‘Maar het was een stuk eenvoudiger voor ons geweest als ze Nederlands was. Dat vind jij toch ook?’

Buiten snelden mensen heen en weer. Het geluid van openklappende deuren, voetstappen schuifelden door het smalle gangpad.

‘Ik ben zwanger, Loortje.’

Hanneloors mond viel open. ‘O,’ piepte ze. ‘O, jee. Hoe lang al?’

‘Bijna drie maanden, denk ik.’

‘Zo lang al...?’

Isolde had geknikt. ‘Maar er is meer dat je moet weten. Heeft moeder je nooit over vroeger verteld? Over wat er met vader is gebeurd?’

‘Nee, nooit. Niks. Wat is er dan met hem?’ vroeg ze ongerust.

Op dat moment klapte hun deur open. Twee Duitse vrouwen en twee Nederlandse mannen stapten in, daarmee waren alle stoelen in hun coupé bezet.

Hanneloor gebaarde met haar hoofd in de richting van het gangpad: daarnaartoe, dan konden ze daar verder praten. Maar Isolde schudde haar hoofd.

Terug in Amsterdam weigerde ze erop terug te komen.

Een paar weken later had Hanneloor Isolde opgezocht. Isolde zag er slecht uit: mager, bleek en onverzorgd, wat niets voor haar was. ‘Ik heb een miskraam gehad, Loor.’

‘Ja, in die trein,’ zegt Isolde. ‘Toen heb ik je alles uitgelegd. Een week daarna onderging ik die abortus.’

‘Een abortus?!’ Hanneloor staart haar ontsteld aan.

‘Echt waar?’ vraagt Max, zijn stem klinkt verontrust. ‘Maar wanneer was dat? Dat moet in die tijd nog verboden zijn geweest.’

Isolde knikt. ‘1960, zo strafbaar als de pest. Maar maak je geen zorgen, onze lieve stiefvader had het natuurlijk soepeltjes geregeld. Bij een officiële vrouwenarts, heel keurig.’ Ze glimlacht. ‘Chique beunhaas, niks geen breinaalden, hoor.’

Hanneloors blik glijdt naar Puck. Haar dochter glimlacht schutterig; ik kan het wel hebben, mam, zeggen haar ogen.

‘En dan de dood van vader natuurlijk nog,’ zegt Isolde. Ze leegt haar wijnglas. Max schenkt het meteen vol water. ‘Het horrorkunstje dat onze stiefvader daarmee heeft geflikt.’ Ze roffelt hard met haar vingers op de tafel, wipt op en neer op haar stoel. ‘Die man heeft bloed aan zijn handen.’

Hanneloor rilt. ‘Isolde... alsjeblijft, ik begrijp het niet,’ zegt ze gejaagd. ‘Wat heeft vader gedaan?’ Haar ogen zoeken die van Max. Hij is de arts, is Isolde wel in orde? Is ze bezopen, ziek, volkomen krankzorgum?

Dan staat Isolde op. Met haar mes wijst ze onvast naar de marmeren schouw in hun eetkamer. ‘Dat bedoel ik dus,’ zegt ze slissend.

Ze volgen Isoldes blik richting de schoorsteenmantel. Die staat vol met kerstkaarten en familiefoto’s. Achteraan, tegen de muur, torent hun stiefvaders plechtige gezicht in sepia streng uit boven de vrolijke kiekjes. Het is het oude portret dat Max en Hanneloor vorige week tussen moeders spullen gevonden hebben.

Hanneloor was opgetogen. ‘De trouwfoto van vader en moeder, dat is het enige familieportret waar we allemaal op staan!’

Isolde loopt naar de schouw, pakt de foto op en wappert ermee. ‘Wat doet dat ding hier?’

Het karton klappert. Hanneloor springt op. ‘Voorzichtig! Het is de enige foto van ons allemaal.’ Kerstkaarten fladderen op de grond.

‘Ben jij gek,’ antwoordt Isolde geïrriteerd. Ze wankelt terug naar

de tafel en laat de foto vallen, tussen de cranberrysaus en de haricots verts. ‘Poppenkast, toch?’

Hanneloor grist de foto van tafel. ‘Poppenkast?’

Ze voelt dat Max naast haar komt staan, hij knijpt voorzichtig in haar schouder. ‘Rustig, Loor,’ zegt hij zachtjes in haar oor. ‘Ze lijkt me niet helemaal oké.’ Dan loopt hij naar Isolde, legt zijn hand in haar rug. ‘Kom, Isolde, ga even zitten. Drink wat water.’

Gehoorzaam laat Isolde zich op de stoel zakken.

Hanneloor staart naar de foto. Haar stiefvader is een kop groter dan de rest, gekleed in donker pak, zijn zwarte haar strak naar achter gekamd. Donker, ernstig, op zijn revers een bloemencorsage.

Moeder draagt een donker mantelpakje en kijkt twijfelachtig de camera in. Een mooie vrouw, frêle, klein, het blonde halflange haar aan de zijkanten naar achter gestoken. Ook zij heeft een corsage op haar jasje, haar hand omklemt een bos met dezelfde bloemen, iets met lichte rozen.

Max reikt Isolde een glas water aan. Met bibberende hand brengt ze het naar haar mond. ‘Arme moeder,’ mompelt ze.

Hanneloor kijkt op. ‘Hoe bedoel je?’

Isolde maakt met haar vrije hand een wegwuivend gebaar, de alcohol zichtbaar tot in haar vingertoppen. ‘Ik geef toe dat ik er toen anders over dacht. Maar nu snap ik het wel, het was de tijd.’

‘Wat was de tijd?’ vraagt Hanneloor. ‘Ik snap het niet, wat bedoel je?’

Dan staat Isolde weer op, ze loopt naar Hanneloor toe. ‘En moet je Katja en mij zien: zo serieus, in die donkere jurken. Die van Kat blauw, die van mij groen, van Peek & Cloppenburg, ik weet het nog precies. Ik was van plan die dag mijn lelijkste kleren aan te trekken, maar volgens Katja kreeg ik dan spijt. “Dan zie je jezelf nog honderd jaar aan de muur hangen in je melkschort.” Isolde grinnikt.

‘Maar waarom heb je nou medelijden met je moeder?’ probeert Max dan ook.

Weer gaat Isolde niet in op de vraag. ‘En zie je dat? Hier is Katja’s haar nog steeds korter dan het mijne. O, dat mooie haar...’ Ze wijst naar de blonde mollige dreumes in een witte jurk en met een strik in het haar. ‘Het is Katja die jou vastheeft, Hanneloor. Wist je dat?’

Hanneloor schudt haar hoofd. ‘Nee, ik had het er nog met Max over wie van jullie twee het nou was.’

Ze kijken naar het kleine kind dat met grote schrikachtige ogen de camera in staart.

Isolde wijst naar hun stiefvader, haar vinger schokt. ‘Het komt natuurlijk gewoon keihard door hem dat moeder dement werd. Eerst netjes wachten tot hij doodging – plichtsbesef, hè, dat is die generatie. En daarna zo rap mogelijk alles vergeten. Moeder had natuurlijk geen alzheimer; die wilde gewoon niet meer weten. Dat kon ze alleen door meedogenloos dement te worden. Alles vergeten, hop, al haar schepen achter zich verbrand.’

‘Isolde, kom op,’ roept Hanneloor geërgerd uit. ‘Alsof iemand vrijwillig die lijdensweg kiest.’

In de keuken begint een klok te slaan.

‘Hé, hij doet het weer,’ mompelt Max. Het is de antieke pendule die ze achter in moeders kast hebben gevonden. Toen Max het ding eindelijk weer aan de praat had gekregen, had hij met zijn vingers gewapperd en gegrijsd. ‘Verdorie, had ik toch hartchirurg moeten worden.’

Isolde lacht ongelovig, ze spitst haar oren en luistert naar de melodie van de oude klok. Ze wiebelt op haar stoel. ‘Vader?’ vraagt ze.

Niet-begrijpend kijkt Hanneloor haar aan.

Isolde's ogen glanzen.

‘Ik wist het wel.’ Isolde richt haar vinger op alsof ze niks van het geluid wil missen.

Eerst de melodie, dan het aantal uren, zo weet Hanneloor. Max heeft de klok dan wel een paar dagen geleden weer aan de praat gekregen, maar hij slaat nog steeds totaal willekeurig meerdere uren over en loopt elke dag verder achter.

Ze moeten hem toch maar naar een klokkenmaker brengen.

Isolde duwt zich overeind, haar stoel valt met een harde klap op de planken vloer. ‘De klok, de oude klok... Ik wist wel dat hij zou komen!’

Ze steekt opnieuw haar vinger op. ‘Hoor je? Hij klopt al aan de deur.’